

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.22>**І. Глущенко,**аспірантка 3 року навчання
Західноукраїнського національного університету
ORCID 0009-0007-7258-4606

НЕНАЛЕЖНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ОЗНАКА ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ У ЗАПОДІЯННІ ШКОДИ МАЛОЛІТНІМИ ТА НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ

Постановка проблеми. Джерелом благополуччя дитини в родині є її правильне виховання батьками. Відомо, що виховання дитини визначається повсякденним впливом батьків, зокрема їх інтелектуального розвитку та життя, а також цілеспрямованою діяльністю усіх членів родини у розвитку дітей, розширення її кругозору, пізнавальних інтересів тощо. Усі розумові здібності малолітніх та неповнолітніх осіб залежать від того, як задовольняються їх потреби, як організовується їх діяльність та, відповідно, емоційна складова розвитку. Авторитет батьків – важлива складова успішного виховання. Однак, варто зазначити, що не усі малолітні чи неповнолітні особи перебувають у «благополучному родинному кліматі». Малолітні чи неповнолітні особи, які постійно перебувають у атмосфері негативних непорозумінь між дорослими, зазвичай неминуче повторюють їх вчинки. Саме тому, негативні емоції, невідповідність дій батьків, постійні сварки та, в цілому, неналежне виховання малолітніх чи неповнолітніх осіб є ознакою причинно-наслідкового зв'язку у заподіянні цими ж особами шкоди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання належного виховання малолітніх чи неповнолітніх осіб досліджувались поодинокі, зазвичай, основна увага приділялася

науковим ідеям щодо настання правових наслідків правочинів, вчинених малолітніми чи неповнолітніми особами (О. І. Шевчишин, Н. О. Тищук). Однак, методологія наукового дослідження ґрунтується на теоретичних положеннях, сформульованих такими вченими, як Т.В. Боднар, О.В. Дзера, З. В. Ромовська, Я. М. Шевченко та ін.

Мета статті. Дослідити ознаки неналежного виховання у причинно-наслідковому зв'язку заподіяння шкоди малолітніми чи неповнолітніми особами та виокремити їх проблемні питання.

Виклад основного матеріалу. Категорія малолітніх та неповнолітніх осіб вважається найбільш уразливою до скоєння різного роду правопорушень. Саме через відсутність достатнього розумового та вольового фактору малолітніх та неповнолітніх осіб законодавець, оцінюючи значення вчинюваних ними проступків, розділив міру цивільної відповідальності. Так, наприклад, у п. 2 ст. 31 ЦК України йдеться про те, що малолітня особа не несе відповідальності за завдану нею шкоду, а у п. 3 ст. 33 ЦК України – неповнолітня особа несе відповідальність за шкоду, завдану нею іншій особі, відповідно до ст. 1179 ЦК України.

Відомо, що в Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) міс-

тяться положення, які регулюють відшкодування шкоди завданої малолітніми чи неповнолітніми особами. Однак ЦК України є не єдиним нормативно-правовим актом, що регулює питання особливостей відшкодування шкоди малолітніми та неповнолітніми особами. Правові гарантії прав неповнолітніх у разі заподіяння шкоди їх здоров'ю та майну містяться й у Кодексі законів про працю України. Однак, у наведеному акті йдеться не про відшкодування шкоди, а саме про запобігання можливої шкоди, заподіяної здоров'ю неповнолітніх осіб. Така можливість встановлена шляхом скороченого робочого дня при збереженні заробітку за робочий день нормативної тривалості, заборони використання праці неповнолітніх на роботах з небезпечними, шкідливими та важкими умовами праці, на підземних роботах, а також на роботах, виконання яких завдасть шкоди здоров'ю неповнолітнього та його психічному та моральному розвитку (робота в нічних клубах, торгівля тютюновими та наркотичними засобами, транспортування та інше обслуговування тощо).

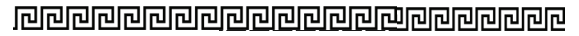
Враховуючи те, що стороною за трудовим договором неповнолітня особа може бути уже з шістнадцятирічного віку, що не виключає можливості заподіяння останнім майнової шкоди роботодавцю, на нашу думку, такі випадки слід характеризувати за правилами виключно трудового законодавства.

Про особливості відшкодування шкоди, завданої малолітніми та неповнолітніми особами йдеться не лише у вітчизняному законодавстві. Коло осіб, які є законними представниками та відповідають за шкоду, заподіяну малолітніми чи неповнолітніми особами, практично однакова у всіх країнах континентального права. Зокрема, це батьки, усиновлювачі, опікуни, піклувальники, інші законні представники. Відмінності у суб'єктах «викликані» зазвичай соціаль-

но-правовим, культурно-історичним розвитком. Так, наприклад, залежно від регулювання сімейних відносин, відповідальність можуть нести обидва батьків, які є подружжям, або один з них. Зокрема у Швейцарії (Штат Луїзіана) відповідальність за дії малолітніх та неповнолітніх осіб несе лише батько сімейства (ст. 333 ЦК Швейцарії). Однак, у разі, якщо виховання дитини здійснюють прийомні батьки, за цим же законодавством, на відміну від кровних батьків дитини, відповідальності вони не несуть взагалі, хоч і є її законними представниками [1]. За законодавством Німеччини, якщо батьки не перебувають у шлюбі, відповідальність за шкоду, заподіяну малолітньою та неповнолітньою особою несе мати особи, яка заподіяла шкоду (ст. 1705 ЦК Німеччини) [2].

Враховуючи розвиток суспільства, виникнення різноманітних соціальних умов, зокрема й укладення «нетипових шлюбів» у країнах Європейського Союзу, зокрема Швеції, Данії, Польщі, Італії та інших країнах, виховання малолітніх чи неповнолітніх осіб, а також цивільно-правова відповідальність за їхні вчинки покладається на учасників «нетипових шлюбів».

На нашу думку, найкращим прикладом відшкодування (компенсації) за шкоду, завдану малолітніми чи неповнолітніми особами є законодавство Нідерландів. Варто зазначити, що за останні роки наведений нормативно-правовий акт зазнав вагомих оновлень, зокрема й в частині регулювання відповідальності законними представниками. Так, наприклад, у статті 6.3.2.1 у ч. 1 ЦК Нідерландів встановлено, що законний представник відповідає за шкоду, заподіяну поведінкою дитини, яка не досягла віку 14-ти років, іншим особам, які могли б розглядатися як правопорушення та поставлене дитині у провину, якби не її вік. При цьому, така відповідальність без вини введена лише за дії малолітніх осіб, які не досягли 14 річного віку. За дії осіб,

які не досягли шістнадцяти років, законодавством Нідерландів встановлено, що законні представники відповідають за шкоду, заподіяну неповнолітнім від 14 до 16 років іншим особам, за винятком випадків, якщо законного представника не можна звинуватити в тому, що він не запобіг поведінці неповнолітнього [3].

Наведений приклад Нідерландів є показовим з точки зору насамперед законодавчого підходу в аналізі поведінки малолітніх та неповнолітніх осіб. Законодавець слушно звертає увагу на поведінковий аспект, адже саме поведінка є наслідком належного виховання малолітніх та неповнолітніх осіб. Поведінкові розлади, з точки зору науки психології, є проблемою у сфері психічного здоров'я дітей та молоді. Вони пов'язані з порушенням соціального розвитку малолітніх чи неповнолітніх осіб, розвитку здатності регулювати свою поведінку, узгоджуючи її з загальними правилами та нормами, потребами та почуттями інших осіб. Зрозуміло, що поведінкові розлади становлять загрозу не лише для виникнення шкоди, а й загрозу повноцінному розвитку людини, її соціальній, професійній самореалізації тощо.

Продовжуючи аналіз міжнародного законодавства, слід зазначити, що за законодавством Іспанії відповідальність батьків є дуалістичною і залежить від характеру дій малолітніх чи неповнолітніх осіб. Окрім цього, існує відповідальність на підставі ст. 1903 ЦК Іспанії, що настає при заподіянні шкоди через презумпцію провини третіх осіб у недостатньому вихованні малолітніх та неповнолітніх осіб, та відповідальність за шкоду, заподіяну злочинами неповнолітніх, що настає без вини батьків, на підставі закону про кримінальну відповідальність неповнолітніх [4].

Така ж тенденція простежується у цивільному праві країн Чехії, Німеччини та інших, зокрема сформульований загальний підхід щодо

відповідальності батьків, в тому числі й третіх осіб, за тими ж нормами, що передбачають аналогічну із законними представниками спростовану презумпцію вини за недоліки у нагляді та (або) вихованні малолітніх чи неповнолітніх осіб.

З огляду на наведене вважаємо аргументованою позицію, яка відома у доктрині права, щодо того, що поведінка батьків тоді, коли вона виражена у формі неналежного нагляду за малолітніми, а також у поганому вихованні є протиправною. На думку В. П. Мироненко підставою притягнення батьків до цивільної відповідальності є скоєння ними цивільного правопорушення, а підставою застосування до батьків санкцій сімейного права є скоєння ними сімейного delікту. Та основною метою відповідальності батьків як за сімейним, так і за цивільним законодавством, є забезпечення належних виховних функцій кожної окремо взятої родини, де виховуються неповнолітні, а у випадку порушення права на виховання – відновлення порушеного стану [5, с. 4]. На думку М. В. Логвінової, основною ознакою протиправності поведінки батьків (осіб, які їх замінюють) як одного з елементів складу цивільно-правової відповідальності батьків є невиконання ними, встановлених у Сімейному кодексі України батьківських обов'язків. Протиправність поведінки батьків полягає в тому, що маючи об'єктивні та суб'єктивні можливості виконувати батьківські обов'язки, вони ухиляються від їх виконання. Своєрідність протиправності поведінки батьків, на думку авторки, полягає в тому, що у відношенні до негідної поведінки дітей вона може виступати у вигляді дії або бездіяльності, а у відношенні до шкоди, завданої дітьми, – тільки у вигляді бездіяльності, тобто в невідверненні заподіяння дітьми будь-якої, в тому числі й майнової шкоди. Окрім цього, як зазначає авторка, до протиправної поведінки батьків

пряме відношення має така юридична категорія, як зловживання батьківськими правами [6 с. 333]. На думку, М. В. Логвінової, зловживання батьківськими правами – це соціально шкідлива поведінка, яка не передбачена сімейним законодавством. Вказуючи на те, що національний законодавець визнає таку категорію, зокрема у Правилах опіки та піклування 1999 року, авторка розглядає її крізь призму категорії зловживання правом, відповідно до ч. 3 ст. 13 ЦК України [7, с. 84].

Водночас, окрім категорії «зловживання батьківськими правами» у правовій літературі не менш дискусійним є й питання порушення меж здійснення батьківських прав.

Відомо, що здійснення батьківських прав може відбуватись лише в межах встановлених законом, поки такі дії або бездіяльність не суперечать інтересам дитини та (або) другого із батьків. Розвиваючи наведену думку М.О. Стефанчук, у своїх наукових працях, звертає увагу на розмежування «меж» та «обмеження» здійснення суб'єктивних цивільних прав, адже межі здійснення суб'єктивних цивільних прав – це передбачені актами цивільного законодавства чи правочиною способи, якими управомочена особа може набути ті можливості, що містяться в юридичному закріпленні цих прав, а обмеження здійснення суб'єктивних цивільних прав є як поведінкою іншої особи, так і діями відповідних органів, що наділені владними повноваженнями, які направлені на унеможливлення здійснення особами своїх суб'єктивних прав повною мірою [8 с. 13]. На думку іншого дослідника цієї наукової проблематики, зокрема Є. О. Мічуріна, ототожнювати «межі» та «обмеження» некоректно, адже це неоднакові категорії [9, с. 126; 10, с. 356]. Таким чином, межі здійснення права відображають позитивний аспект у здійсненні суб'єктом свого права, тобто ними встановлюються мож-

ливі (дозволені чи незаборонені) варіанти поведінки суб'єкта, а обмеження виражають негативний аспект, зокрема забороняють (звужують чи виключають) окремі можливості для здійснення суб'єктом свого права [11, с. 62]. Відповідно до ч. 2 ст. 155 СК України межі здійснення особистих немайнових прав батьків та дітей базуються на тому, що батьки не можуть здійснювати свої батьківські права всупереч інтересам дитини та закону.

З наведеного вище доходимо висновку, що у поняття «зловживання батьківськими правами» вкладається розуміння здійснення відповідно до закону батьками або особами, що їх замінюють, суб'єктивних прав всупереч їх соціальному призначенню та інтересам дитини та (або) другого із батьків, що призводить до порушення інтересів самої дитини у зв'язку із заподіянням або можливістю заподіяння шкоди, а також створюється неможливість реалізації батьківських правомочностей.

Зловживання батьківськими правами, на нашу думку, є різновидом протиправної поведінки, яка характеризується порушенням прав дитини та (або) другого із батьків, за яку законом встановлена відповідальність. Поведінка може бути як активною, так і пасивною, яка порушує або може призвести до порушення прав та інтересів дитини, а також до таких ситуацій, за яких шкідливий результат ще не настав, але неналежне здійснення батьківських прав створює всі передумови його настання. Наприклад, у разі не догляду за малолітньою особою, остання постійно спілкується з особами з кримінальним минулим і, вважаючи їх авторитетними, вважає їх напрям життя правильним, а поради щодо вчинення дрібних злочинів слухними. Ключовим у цьому прикладі є те, що дії чи бездіяльність, спрямовані на заподіяння шкоди, здійснюються суб'єктом, який не усвідомлює належним

чином їх. Вважається, що при добро-совісній реалізації батьківських прав цього можна було б уникнути, а тому модель цивільно-правової відповідальності (протиправність, шкода, причинний зв'язок між діями і наслідками, вина) цілком можлива до її застосування та відповідає юридичній природі цього явища.

Такий напрямок думок, у свій час, висловлював й професор І. О. Юффе. На думку вченого протиправною є поведінка батьків тоді, коли вона виражена у формі неналежного нагляду за малолітнім, а також у поганому вихованні. Такої ж думки були й інші автори, зокрема Я. М. Шевченко.

Одночасно із проблематикою зловживання батьківськими правами варто звернутися й до проблеми неналежного виховання.

На думку Я.М. Шевченко, виховання – це визначений, цілеспрямований та систематичний вплив на психологію учня, метою якого є «прививання» якості, притаманні вихователю. На нашу думку, наведене поняття неналежного виховання є доволі абстрактним. Його тлумачення можливе по-різному, з огляду на кожний конкретний випадок. Так, зокрема, до неналежного виховання можна віднести й такі факти як негативний вплив батьків і дітей своїм аморальним способом життя, самоусунення батьків від виховання, потурання в хуліганстві, відсутності участі у навчальному процесі тощо. Таким чином, несумлінне здійснення або нездійснення виховання, а також неналежний догляд за малолітніми чи неповнолітніми особами слід вважати протиправною поведінкою батьків.

Враховуючи те, що за несумлінну поведінку дітей батьки повинні нести відповідальність виникає запитання якими ж ознаками повинна характеризуватися поведінка малолітніх чи неповнолітніх осіб, за яку повинні нести відповідальність батьки, або особи, що їх замінюють. Відповідаючи

на питання, зазначимо, що між поведінкою малолітніх чи неповнолітніх осіб та шкодою завжди є причинно-наслідковий зв'язок. При цьому, судова практика, у разі спричинення шкоди малолітньою особою, не завжди йде шляхом встановлення вини цієї особи у заподіянні шкоди, оскільки зазвичай вирішується питання про відповідальність батьків. Винятком є відповідальність малолітніх осіб за важкі злочини, зокрема убивство, нанесення важких тілесних ушкоджень, розбій тощо. У цих випадках вина малолітньої особи, яка притягується до відповідальності, встановлюється судом і саме її наявність або відсутність впливає на рішення суду щодо відшкодування шкоди батьками. Так, наприклад, Галицький районний суд Івано-Франківської області у своєму рішенні визнав винними малолітніх Т., І. та С. у викраденні автомобіля та скоєнні дорожньо-транспортної пригоди. Оскільки вони не досягли карного віку, відповідальними за їх дії суд визнав батьків і зобов'язав останніх відшкодувати потерпілій стороні збитки завдані малолітніми особами [12].

Водночас, якщо у випадку з малолітніми особами немає заперечень щодо безпосередньої відповідальності батьків чи осіб, які їх замінюють, то у випадку з неповнолітніми, питання вини є особливо важливим. Адже відповідальність за заподіяну шкоду неповнолітні особи несуть самостійно, а у випадках відсутності самостійного заробітку чи власних матеріальних цінностей – батьки (ст. 1179 ЦК України). На нашу думку, для притягнення до відповідальності батьків за шкоду завдану малолітніми та неповнолітніми особами, слід звертати увагу в першу чергу саме на поведінку батьків, яка насамперед характеризується своєю протиправністю, наявністю майнової шкоди, причинним зв'язком між діями таких осіб та шкодою, а також їх виною.

Водночас протиправність поведінки малолітніх та неповнолітніх осіб потрібно встановлювати з врахуванням особливостей ситуацій та обставин. Причинний зв'язок як підставу притягнення до відповідальності батьків слід розглядати з врахуванням специфічного характеру заподіяння шкоди діями батьків. Адже бездіяння батьків само по собі не викликає заподіяння шкоди малолітніми чи неповнолітніми особами, воно завжди пов'язане з діями останніх. Такий причинний зв'язок виражений у тому, що через неналежне виконання батьками своїх батьківських обов'язків щодо виховання малолітніх чи неповнолітніх осіб, останні заподіюють шкоду третім особам. Вважаємо, що хоча й збитки виникають із активних дій малолітніх чи неповнолітніх осіб, однак такі їх дії є наслідком бездіяльності батьків. Саме тому, шкода, заподіяна малолітніми чи неповнолітніми особами є результатом неналежного виховання чи бездіяльності батьків.

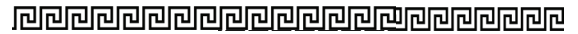
Про особливості причинно-наслідкового зв'язку зазначає й Б. П. Карнаух. Так, на думку автора, для цілей встановлення причинно-наслідкового зв'язку слід застосовувати формулу «якби не», тобто якщо шкода не настала б, якби не протиправні дії відповідача, то позивач отримує повне відшкодування, якщо ж навпаки – позивач не отримує жодного відшкодування [13, с. 222–224]. Однак, як слушно зазначає автор, практичні наслідки такого підходу значною мірою залежать від стандарту доказування, яким послуговується суд. У стандарті доказування, зокрема у переважаючій ймовірності, достатньо довести ймовірність того, що це твердження істинне. Так, і у конструкції з неналежним вихованням батьків малолітніх чи неповнолітніх осіб, для відшкодування шкоди батьками, достатньо довести причинно-наслідковий зв'язок між неналежним вихован-

ням малолітніх чи неповнолітніх осіб та їх протиправною поведінкою.

Аналіз судової практики ЄСПЛ вказує на різні підходи до причинно-наслідкового зв'язку. Так, однією із новел судової практики ЄСПЛ є концепція «неповної компенсації у випадку непевності причинного зв'язку». Згідно з цією концепцією (її ще називають теорією економічного аналізу права), якщо причинний зв'язок є непевним, то розмір відшкодування визначається як добуток шкоди, якої зазнав позивач, на коефіцієнт ймовірності того, що причиною цієї шкоди була поведінка відповідача. Тобто, припустимо, що якщо шкода завдана малолітньою чи неповнолітньою особою дорівнює 10 000 грн. і при цьому буде встановлено, що якби батьки належним чином займалися вихованням цієї особи, то заподіяння шкоди не відбулося б.

Окремо слід зазначити, що у практиці ЄСПЛ використовується й концепція «втрата реальних можливостей» (loss of real opportunities). Така концепція відрізняється від концепції «якби не» тим, що Судом не враховується достеменно коефіцієнт ймовірності причинного зв'язку. За цією концепцією Суд зазвичай визначає на свій розсуд розмір відшкодування шкоди, виключно на основі внутрішнього переконання про справедливість сатисфакції.

На нашу думку, наведені концепції судової практики ЄСПЛ можливо застосовувати й при розгляді питання відшкодування шкоди, завданої малолітніми чи неповнолітніми особами. Адже саме за допомогою таких підходів проблема визначення розміру шкоди, чи її належне відшкодування (компенсація) може перейти з площини причинного зв'язку у площину поняття самої шкоди у тому разі, якщо визнати, що втрата шансу чи реальної можливості сама по собі впливає на розвиток таких подій. Наприклад, батьки роблять усе можливе щодо належного виховання своїх дітей,

однак у випадку заподіяння шкоди суд присудив надто велику суму відшкодування (компенсації) шкоди батьками. За такої інтерпретації встановлення самого причинно-наслідкового зв'язку матиме вагоме значення для зменшення суми відшкодування (компенсації) шкоди, заподіяної малолітніми чи неповнолітніми особами.

Висновки. З наведеного вище доходимо висновку, що концепцію «втрачених можливостей», яка застосовується у практиці ЄСПЛ у справах про відшкодування шкоди можливо прирівняти до концепції «непевного причинного зв'язку». Наведені у статті міркування щодо підходів відшкодування (компенсації) шкоди є можливими й при вирішенні судових справ щодо відшкодування (компенсації) завданої шкоди за участю малолітніх чи неповнолітніх осіб, однак у кожному конкретному випадку їх слід розглядати особливо ретельно з врахуванням особливостей деліктного права.

У статті здійснено аналіз поведінки малолітніх чи неповнолітніх осіб при заподіянні шкоди, встановлено причинно-наслідковий зв'язок між заподіянням шкоди та неналежним вихованням малолітніх чи неповнолітніх осіб. Звернено увагу, що зловживання батьківськими правами є різновидом протиправної поведінки, яка характеризується порушенням прав дитини та (або) другого із батьків, за яку законом встановлена відповідальність. Поведінка може бути як активною, так і пасивною, яка порушує або може призвести до порушення прав та інтересів дитини, а також до таких ситуацій, за яких шкідливий результат ще не настав, але неналежне здійснення батьківських прав створює всі передумови його настання.

Додатково звертається увага, що у практиці ЄСПЛ використовується також концепція «втрата

реальних можливостей» (*loss of real opportunities*). Така концепція відрізняється від концепції «якби не» тим, що Судом не враховується достеменно коефіцієнт ймовірності причинного зв'язку. За цією концепцією Суд зазвичай визначає на свій розсуд розмір відшкодування шкоди, виключно на основі внутрішнього переконання про справедливість сатисфакції.

Проаналізовано різні підходи до причинно-наслідкового зв'язку у судовій практиці ЄСПЛ. З'ясовано, що концепцію «неповної компенсації у випадку непевності причинного зв'язку» та концепцію «втрата реальних можливостей» слід застосовувати й при розгляді відшкодування (компенсації) шкоди, завданої малолітніми чи неповнолітніми особами. Доведено, що при встановленні обставин, що батьки належним чином займаються вихованням малолітніх чи неповнолітніх осіб, у випадку заподіяння ними шкоди, причинно-наслідковий зв'язок матиме вагоме значення для зменшення суми відшкодування (компенсації) шкоди.

Ключові слова: заподіяння шкоди, відшкодування шкоди завданої малолітніми чи неповнолітніми особами, зловживання батьківськими правами, неналежне виховання, причинно-наслідковий зв'язок.

Hlushchenko I. Improper education as a sign of causal relationship in causing harm to minors and minors

The article analyzes the behavior of minors or minors when causing harm, establishes a cause-and-effect relationship between causing damage and improper upbringing of minors or minors. Attention is drawn to the fact that the abuse of parental rights is a type of illegal behavior characterized by the violation of the rights of the child and (or) the second parent, for which the law establishes

responsibility. Behavior can be both active and passive, which violates or may lead to violation of the rights and interests of the child, as well as situations in which a harmful result has not yet occurred, but the improper exercise of parental rights creates all the prerequisites for its occurrence.

In addition, attention is drawn to the fact that the concept of «loss of real opportunities» is also used in the practice of the ECtHR. Such a concept differs from the concept of «if not» in that the Court does not take into account the coefficient of probability of causation. Under this concept, the Court usually determines at its own discretion the amount of damages, based solely on an internal conviction of the fairness of satisfaction.

Different approaches to causality in the judicial practice of the ECtHR are analyzed. It was found that the concept of «incomplete compensation in case of uncertainty of causation» and the concept of «loss of real opportunities» should also be applied when considering compensation (compensation) for damage caused by minors or minors. It has been proven that when establishing the circumstances that parents are properly engaged in the upbringing of minors or minors, in the event of damage caused by them, the causal relationship will be of significant importance for reducing the amount of compensation (compensation) for damage.

Key words: infliction of harm, compensation for harm caused by minors or minors, abuse of parental rights, improper upbringing, cause-and-effect relationship.

Література

1. Цивільний кодекс Швейцарії від 10 грудня 1907 року (станом на 1 липня 2020 року). URL: <https://web.archive.org/web/20200702135614/https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19070042/index.html> (дата звернення: 28.08.2023).

2. BGH NJW 1971, 698 URL: http://www.utexas.edu/law/academics/centers/transnational/work_new_german/case.php?id=837 (дата звернення: 28.08.2023).

3. Цивільний кодекс Нідерландів. URL: https://wetten.overheid.nl/BWBR0005290/2022-04-27#Boek7_Titeldeel10 (дата звернення: 28.08.2023).

4. Цивільний кодекс Іспанії. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/9338> (дата звернення: 28.08.2023).

5. Мироненко В. П. Відповідальність батьків за неналежне виховання дітей за сімейним та цивільним законодавством України: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2001. 20 с.

6. Логвінова М.В. Протиправність поведінки батьків як структурний елемент цивільно-правової відповідальності батьків за правопорушення, вчинені неповнолітніми. Корпоративне право в Україні: становлення та розвиток: Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції (26–27 вересня 2003 р.). К.: НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2004. С. 332–343.

7. Логвінова М. В. Зловживання батьківськими правами: постановка проблеми. Вдосконалення правового захисту прав та основних свобод людини і громадянина: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених та аспірантів (23 квітня 2010 р.). Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2010. С. 84–85.

8. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2006. 20 с.

9. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект): монографія. Х.: ЮрСвіт, 2008. 482 с.

10. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 464 с.

11. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав. К.: Алерта: КНТ: Центр учбової літератури, 2008. С. 62–63.

12. Судова справа № 2-683/2003. Архів Галицького районного суду Іва-

но-Франківської області. URL: <https://court.gov.ua/assignments/> (дата звернення: 28.08.2023).

13. Карнаух Б.П. Шанси і реальні можливості як об'єкти захисту у деліктному праві. Проблеми цивільного права та процесу : тези доп. учасників наук.-пр-

акт. конф., присвяч. 96-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (м. Харків, 21 травня 2021 р.) / МВС України, Харків. нацю ун-т внутр. справ; Харків. обл. осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків: ХНУВС, 2021. 304 с.

